

Adela, Brussel, 1975

Bij het opstaan rekt ze het nog een keer na. Er is niet eens de helft opgehaald van wat de kleine ziekenwagen kost die ze dit jaar aan de Magen David Adom in Tel Aviv willen schenken. Adela schuift de overblijvende loterijbriefjes van de WIZO voorzichtig weer in de grote, bruine enveloppe en legt hem op de hoek van de eettafel in de woonkamer onder haar kostbare, handgemaakte leren handtas. Die mag ze straks zeker niet vergeten mee te nemen. En waar heeft ze haar leesbril gelaten? Hij zit al in zijn etui in de tas, een zonnebril ook. En een pakje Kent, dat ze met twee vingers opent. Met een vloeiende beweging draait ze het radertje van haar blauwe wegwerpaansteker naar beneden en houdt in een ritueel van jaren de vlam tegen haar eerste sigaret van de dag.

Vervolgens loopt ze naar de keuken waar ze als ontbijt een kop sterke, zwarte koffie drinkt, ze gaat er niet eens voor zitten. Daarna stapt ze energiek haar slaapkamer in. In Helsinki wordt vandaag de Slotakte ondertekend van de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa, hoort ze op de radio. Franse wijnbouwers protesteren tegen de lage prijzen voor hun wijn en de Brusselse ambassadeur van Benin neemt ontslag uit protest tegen de politiek in zijn land. Ze luistert geconcentreerd naar de analyses van journalisten en professoren, vanavond mag ze het televisiejournaal niet missen.

Het is pas acht uur maar al warm. De hitte houdt nu al dagen aan en ook 's nachts koelt het niet meer af. Gisteravond had ze voor de reis een fijne wollen, paarse trui klaargelegd, maar nu vouwt ze hem weer op. Die heeft ze voorlopig niet nodig. De lichte bloes met opstaande kraag op haar donkeroranje rok met de die-

pe plooiën zal meer dan genoeg zijn. Kleur heeft Adela altijd goed gestaan. Dat ze nu 66 is en haar donkere haar wit is geworden, verandert daar niets aan. Onopvallend een kamer binnenkomen is nog altijd niets voor haar. Niet uit arrogantie of een hang naar aandacht. Adela heeft een aangeboren klasse en elegantie die mensen onbewust naar haar doen kijken. En ze wordt mooi oud.

In de hal van haar ruime, Brusselse appartement aan de Churchilllaan staan twee kleine koffers klaar. Met de tijd heeft ze lichter leren reizen. De eerste jaren na de dood van Jacques nam ze voor de jaarlijkse vakantie van drie weken aan zee haar halve garderobe mee. Pronken heeft er in Knokke altijd bij gehoord en Adela heeft gaandeweg leren houden van het mondaine. Cannes, Parijs, Los Angeles, New York, de mooie hotels en de betere restaurants: ze vergezelde Jacques graag op zijn zakenreizen. Eindelijk hadden zijn doorgedreven inspanningen hen het financiële gemak gebracht waar hij zo naar had gestreefd. En toen ging hij dood, amper de vijftig voorbij.

Nog zo veel tijd alleen te gaan, ze wist er zich aanvankelijk geen raad mee. Jacques was beroepshalve vaak voor lange tijd weg geweest en dan had ze zich ook alleen moeten behelpen. Maar toen had ze drie kleine kinderen om zich heen gehad. En een keer thuis was Jacques altijd erg aanwezig geweest, alle aandacht ging altijd meteen naar hem. Adela's inzet voor de WIZO, het vrijwilligersnetwerk van tienduizenden Joodse vrouwen, waarmee ze haar vrije uren vulde, had hem maar matig geboeid. Hij zag tijdens hun reis naar Israël natuurlijk ook wel de armoede en hij sprak vele uren met Adela's zus over het gebrek aan medische zorg en de financiële problemen van de scholen. Maar voor welk goed doel Adela geld ophaalde, ging zijn ene oor in en het andere uit. Hij was vooral blij voor haar dat ze een bezigheid had terwijl hij reisde, maar als hij thuis was hoefde ze er toch niet naartoe?

Toen hij wegviel, stopte Adela al haar tijd in de WIZO, waar ze kon laten zien dat ook zij haar schouders kon zetten onder een project dat haar ter harte ging. Ze hoefde er ook niet veel woorden te verspillen aan haar rouw. Alle WIZO-vrouwen zijn met elkaar verbonden in verdriet, geoefend in afscheid nemen. Ze hebben zich na de oorlog allemaal staande moeten houden, ieder op haar manier, maar het vaakst nog met meedogenloze humor. Om niet ten onder te gaan aan herinneringen en rauwe pijn. Of aan het schuldgevoel, omdat zij er nog zijn en zo veel geliefden het leven hebben gelaten.

Soms vraagt Adela zich af of Jacques de tijd heeft gehad om zich schuldig te voelen. Ze vermoedt van niet, hij was er de man niet naar om veel terug te kijken, zo gedreven moesten de zaken vooruitgaan. Opgeslorpt door de muziek, zijn artiesten, zijn bedrijven in binnen- en buitenland, carrière maken, iets betekenen in het leven. Het werk ging altijd voor. Adela was er steeds van uitgegaan dat hij met zijn belofte om wat vaker samen vakantie te nemen zijn schuld tegenover haar had willen inlossen, voor al de eenzame dagen en nachten. Maar achteraf bekeken wilde hij het misschien gewoon rustiger aan doen omdat hij voelde dat de kracht die hem vroeger zo voortdreef, hem meer en meer ontbrak. Wat heeft hij er nu aan gehad om al die jaren zo hard te werken? Ze heeft het hem vaak verweten.

Maar nu begrijpt ze dat zijn inzet misschien ook een manier was om niet te moeten nadenken over al het verdriet. Als zij bezig is met geld ophalen voor haar vele liefdadigheidsacties, vergeet ze toch ook alles? Ze doet het om anderen te helpen, zeker, maar als ze eerlijk is helpt ze ook zichzelf. Ze wil de beste lotjesverkoopster zijn van allemaal. Haar mooie resultaat is elke keer opnieuw het onzichtbare schouderklopje dat ze zo zelden in haar leven heeft gekregen en zo hard heeft gemist. Wat zij voor

Jacques en de kinderen deed, leek zo vanzelfsprekend voor hen. Moeder en echtgenote, alsof ze op zichzelf niet bestond. Ook deze zomer zal ze met de dikst gevulde enveloppe uit Knokke terugkeren. Met binnenpretjes kijkt ze al uit naar de komende drukte op de dijk en op de terrassen. Ze weet na al die jaren dat niemand nee zegt tegen Adela, dat ze heel overtuigend kan zijn. Ook haar zoons Jean en Roland zal ze weten te strikken. Als ze geld kunnen uitgeven aan dure zakendiners, mag een even hoge bijdrage aan de bruine omslag geen probleem zijn, zo ziet zij dat. Misschien moeten ze er dit jaar zelfs nog maar een extraatje bovenop doen, die ziekenwagen moet betaald worden!

Adela steekt nog een sigaret op. Waar blijft de taxichauffeur nu? Ze heeft toch negen uur gezegd? Net op dat moment gaat de bel. De man helpt haar met de koffers en houdt galant het portier van de zwarte Mercedes voor haar open. ‘Knokke Kustlaan’, zegt ze, terwijl ze achterin gaat zitten. Met in haar diepe rokersstem het lichte, Poolse accent dat ze nooit helemaal is kwijtgeraakt.

Helena, Breda, 1975

In Breda heeft Helena op diezelfde ochtend begin augustus nog minder bagage mee te nemen. Ze zal maar een dag of vijf van huis wegblijven, dolgelukkig dat ze op de kinderen van haar zoon Hans-Peter kan gaan passen. Zeker nu het in de stad door de aanhoudende hitte zo zwoel is. Hij heeft een buitenhuis in Retranchement, op zo'n 7 kilometer van Knokke, waar de kleintjes in de zomervakantie gaan logeren. Ze kijkt ernaar uit om hen terug te zien. Haar eigen zoon en dochter knuffelen ging Helena moeilijk af, ze wilde zo graag een sterke moeder zijn. En in haar tijd betekende dat geen gevoelens tonen, je kinderen niet te veel prijzen. Je moest vooruit en je vroeg je niet te veel af waarom of hoe. Met de kleinkinderen gaat het allemaal makkelijker. De tijden zijn veranderd en wat gebeurd is, is zo lang geleden intussen.

Het reisje geeft Helena ook wat tijd voor zichzelf. Ze vertrekt alvast wat eerder om nog naar het casino van Knokke te gaan. Eens kijken of ze met roulette kan winnen. Even alles achter zich laten, een klein plezier voor haar alleen.

Het leven thuis is erg rustig geworden de laatste jaren. Het huis opruimen, boodschappen doen, het middageten koken, wat onkruid wieden in de tuin als het weer het toelaat. Op andere dagen zit ze vele uren op de bank naast haar man Hans, die niet veel zegt, uit te kijken naar de bezoeken van Hans-Peter, met zijn vrolijke verhalen over de lotgevallen van zijn artiesten. Ze kan zo blij zijn als hij haar meeneemt naar een concert of onverwacht met de muzikanten bij haar langskomt, op weg naar een optreden. Ze brengen zo veel energie met zich mee, zo veel zorgeloosheid. Om alles kunnen ze lachen en over alles kunnen ze discussiëren. Ze doen waar ze zin in hebben, laten zich door

niemand de les lezen en hebben lak aan wat de goegemeente van hen denkt. In die wereld zou Helena zich ook wel kunnen vinden als ze dertig jaar jonger zou zijn.

Nu kijkt ze met haar grote, helderblauwe ogen in de spiegel van de hal naar de oprukkende rimpels in haar gezicht, schikt nog snel haar dunne grijze krullen en denkt: het is wat het is, Helena. Geniet nu maar van het ritje naar Knokke, de steden langs de snelweg en daarna het vlakke land dat langs de ramen van de bus voorbijglijdt met weiden en knotwilgen. En aan het eind is er dat hypnotiserende balletje in de draaiende kom met cijfers. Het geld voor de inzetten heeft ze maandenlang bij elkaar gespaard. Kwartjes en centen opzijgezet die ze terugkrijgt bij het boodschappen doen of die ze wint bij canasta op dinsdag. Muntstukjes die Hans 's avonds uit zijn broekzakken haalt en verloren legt op het aanrecht. Of het geld dat ze krijgt in ruil voor de zegeltjes van Albert Heijn die ze ijverig spaart. En nu en dan iets extra's, als ze wat missen kan. Het is routine geworden, zo leeft ze al sinds haar kindertijd. Sparen: voor elk doel geld opzijzetten in mooi gerangschikte potjes of aparte portemonneetjes. Om haar moeder te helpen of haar eigen kleine budget in evenwicht te houden. En nu af en toe voor het avontuur dat roulette heet. Ze is vast van plan zich niet te laten ontmoedigen als het niet meteen lukt om haar geluk af te dwingen.

Over een kwartiertje vertrekt de bus van De Pelikaan, een eindje weg van de Rijnauwenstraat. Ze moet opschieten. Helena steekt nog snel *De Stem* van de vorige dag in haar reistas, straks heeft ze alle tijd om de streekkrant te lezen en Hans haalt de editie van vandaag in de krantenwinkel. Hij komt het huis niet zo veel meer uit. Ze reizen nog wel eens naar hun dochter Helga of naar Hans-Peter, maar meestal werpt hij op dat hij toch op de hond moet letten en de planten begieten. Ze laat hem maar. Ze organi-

seert haar eigen leven, zoals ze heeft gedaan al die jaren dat ze er alleen voor stond. En hij redt het in zijn eentje. Helena is dan wel een gediplomeerde kok fijne keuken, Hans heeft in zijn tropenjaren lekker leren koken, de kinderen aten zelfs liever wat hij klaar maakte. Hij heeft er gewoon meer geduld voor dan zij.

Uiteindelijk is alles klaar en neemt Helena afscheid van Hans. De kus op zijn wang laat een spoortje lichtroze lipstick na. ‘Dag,’ zegt ze, ‘tot woensdag.’ En ze trekt de voordeur met een zachte klik in het slot.

In de zon is het ondanks de vroegte van de ochtend nu al warm, Helena zoekt de schaduwkant van de straat op. De bus staat er al, met alle deuren open, toch is de lucht binnen dik alsof alle zuurstof eruit is gehaald. Ze vindt een plaats bij het raam, draait de ventilatieknop boven haar hoofd open, maar het systeem werkt pas als de bus gaat rijden. Hopelijk komt er niemand naast haar zitten, zin in een gesprek heeft ze niet. Altijd weer moet ze uitleggen waar haar vreemde accent vandaan komt, en Helena wil nu gewoon onderweg zijn. In stilte dromen van wat ze zal doen met het geld dat ze wint.

Ruim twee uur later stopt de bus aan de Nellenslaan in Knokke. Helena loopt naar het casino toe, maar ze wil het genot nog even uitstellen. Eerst de zee zien. Ze wandelt de dijk op richting Het Zoute. Door de hittegolf ligt het strand vol: mensen zwemmen, zitten onder kleine parasols of zoeken bescherming in de schaduw van hun windschermen. Ook op de dijk lopen ze elkaar voor de voeten en daartussen rijden de gocarts, met onervaren en wilde chauffeurs, voor wie Helena doodsbang is.

Bij het Albertplein is ze toe aan een kop koffie. Het terras van het populaire Carlton Hotel zit afgeladen vol, maar ze heeft geluk: er komt net een tafeltje vrij en ze gaat in de rieten stoel zitten. Ze kijkt graag naar de luxe en de glamour die de mannen en

vrouwen rondom haar tentoonspreiden. De buitenmaatse diamanten in de ringen en de opvallende, gouden halssnoeren. De schijnbaar nonchalante vakantiekleding die evenwel met grote zorg is uitgekozen. Exclusieve merken voor het oog van de kenner. Bijpassende handgemaakte handtassen en schoenen, ook al zitten ze op een doordeweekse middag een glas te drinken op tien meter van het zand.

Helena heeft het jasje van haar lichte mantelpakje van de Wehkamp uitgetrokken en strijkt haar rok glad. Door een spleet tussen twee parasols boven haar weerkaatst de zon in het zilveren deksel van haar filterkoffie. Zo had ze zich deze eerste middag in haar eentje aan zee helemaal voorgesteld en zonder scrupules luistert ze de drukke gesprekken om zich heen af. Hoe er afspraken gemaakt worden voor vernissages en aperitief later op de avond, tennispartijtjes, golfwedstrijden. Worden deze mensen elkaars gezelschap dan nooit beu?, denkt ze geamuseerd. Ze komen uit dezelfde stad in het binnenland waar ze in hun vrije tijd ongetwijfeld op ongeveer dezelfde terrassen zitten of bij elkaar over de vloer komen voor diners, en nu klitten ze ook hier weer samen. Bang om met z'n tweeën alleen te zijn? Of om iets te missen? Of omdat ze weten dat er over hen geroddeld wordt als ze er niet bij zijn, zoals ze nu weer een zakelijk debacle uit de doeken aan het doen zijn van iemand die nog niet is aangekomen.

Helena benijdt ze niet. Straks heeft ze haar eigen, kleine pleziertje. Tevreden leunt ze achterover in haar comfortabele terrasstoel, knabbelt het koekje bij de koffie op, neemt de krant uit haar tas en begint te lezen.

Adela en Helena, 2013

Het is verleidelijk om Adela in die zomer van 1975 het terras van het Carlton Hotel te laten opkomen en Helena vriendelijk maar dwingend te verzoeken een paar van haar tombolalotjes te kopen. Waarna ze elkaar hun leven vertellen en dit boek zichzelf schrijft. Beide vrouwen waren in die zomermaand werkelijk ongeveer tegelijkertijd in Knokke: de ene om WIZO-lotjes te verkopen, de andere om roulette te spelen. Maar ze hebben elkaar nooit ontmoet. De ontstaansgeschiedenis van dit boek ligt bij hun beider zonen.

Het is een avond na een concert, een paar jaar geleden. Jean Kluger en Hans-Peter Kusters, collega's, maar in de muzieksector onvermijdelijk ook concurrenten, hebben nooit eerder een diepgaand persoonlijk gesprek gevoerd. Nu komt de conversatie, na de gebruikelijke nieuwtjes over de artiesten en het vak, wat grappen en de staat van de gezondheid, langs onbestemde wegen van associaties en herinneringen op hun moeders: Adela Kluger-Rozenbaum, in 1911 geboren in een sjtetl in Polen en op haar dertiende naar familie in Antwerpen gereisd, en Helena Kusters-Woronzowa, in 1912 ter wereld gekomen in het hoge noorden van Rusland, via Berlijn uiteindelijk naar Duisburg verhuisd en in 1938 haar hart verloren aan een huzaar in Breda. De geschiedenis wordt geschreven door de elite, maar het zijn de gewone mensen die ze ondergaan. De jonge Adela en Helena moeten zich overeind zien te houden tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog, de Russische Revolutie, de depressie van de jaren dertig, de Tweede Wereldoorlog, de Shoah, een verloren strijd in Indonesië en persoonlijke drama's.

De avond is ongemerkt al bijna overgegaan in de nacht wanneer de twee mannen afscheid nemen, in de overtuiging dat het

verhaal van de odyssee van hun moeders niet verloren mag gaan. Maandenlange gesprekken tussen hen en mij woelen herinneringen los, halen oude en lang verdrongen verhalen op, beelden, geuren, geluiden, ontmoetingen, namen die voorgoed verdwenen leken. Ze vinden brieven, foto's, documenten. Doen soms ontroerende vondsten. Of zoeken wekenlang naar de doos die, heel zeker, daar of hier of misschien toch bij een ander familielid wordt bewaard, maar uiteindelijk helaas niet langer blijkt te bestaan. Goed beheerde rijks-, stads- of legerarchieven helpen dra-den te weven, de verbeelding dicht de hiaten. Zo niet helemaal waar, dan toch waarachtig. Hier is de geschiedenis van Adela en Helena.